

Uchwalony przez Walne Zgromadzenie Delegatów Polskiego Towarzystwa Socjologicznego

dnia 25 marca 2012 r.

KODEKS ETYKI SOCJOLOGA

Preambuła

Kodeks etyki socjologa jest zbiorem zasad pomocnych w prowadzeniu uczciwej i rzetelnej działalności zawodowej, w tym, w rozstrzygnięciu kwestii etycznych wynikających ze sprzecznych wartości, zobowiązań i interesów, z jakimi boryka się socjolog. Służy także do oceny jego działalności.

Kodeks etyki socjologa wskazuje zagadnienia i zasady etyczne oraz problemy i konflikty interesów, które mogą pojawiać się w praktyce zawodowej. Uwrażliwiając socjologów na etyczny wymiar działalności zawodowej Kodeks pomoże im także podejmować decyzje i rozstrzygać wątpliwości w innych sytuacjach. Ewentualne odstępstwo od zasad Kodeksu powinno być wynikiem przemyślanej decyzji socjologa, a nie jego braku wiedzy.

Polskie Towarzystwo Socjologiczne zobowiązuje swoich członków i zachęca niezrzeszonych socjologów do korzystania z niniejszego Kodeksu, do wzięcia odpowiedzialności za własne, zgodne z etyką postępowanie oraz do upowszechniania standardów etycznego zachowania wśród współpracowników, studentów i w innych kręgach społecznych.

Uczciwość zawodowa

- 1) W swojej działalności, w prowadzeniu badań, nauczaniu i działalności praktycznej, dążąc do prawdy i dobra wspólnego, socjologowie powinni kierować się zasadami uczciwości i odpowiedzialności, zmierzać do osiągnięcia najwyższego poziomu profesjonalizmu i najwyższych standardów uprawiania zawodu.
- 2) Socjolog bierze świadomy udział w rozwoju dyscypliny. Powinien odnieść się do wyników i ustaleń dokonanych przez innych, w szczególności nie wolno mu przejść do porządku nad rozbieżnościami w wynikach, jeśli wyniki jego badań są w niezgodzie z wynikami innych badaczy.
- 3) Uznając, że prowadzenie badań socjologicznych wymaga stosownego wykształcenia i umiejętności, socjologowie powinni sami określać granice własnej kompetencji zawodowej. Nie powinni przyjmować zadań, do których realizacji nie posiadają odpowiednich kwalifikacji. Powinni upewnić się co do przydatności oraz poprawności metodologicznej badań przyjmowanych do realizacji. Powinni jasno określać stopień własnej neutralności i zaangażowania w dziedzinach będących przedmiotem dociekań naukowych.

- 4) Socjologowie mają obowiązek ochrony interesów osób, które są włączone w ich pracę lub których ta praca dotyczy, a także obowiązek przedstawiania wyników swoich badań w sposób dokładny i zgodny z prawdą. Powinni przy tym uwzględniać konsekwencje, jakie ich praca lub jej niewłaściwe wykorzystanie niesie dla badanych lub dla innych zainteresowanych stron. Socjologowie powinni bezwzględnie znać i respektować obowiązujące przepisy prawa w szczególności te, które regulują ich działalność profesjonalną (takie, jak: przepisy ustawy o ochronie danych osobowych, ochronie praw człowieka, praw autorskich, ochronie czci itp.), które mogą mieć wpływ na przebieg badań, rozpowszechnianie i przechowywanie danych, publikowanie wyników, prawa badanych, sponsorów, pracodawców i innych osób.

Relacje z uczestnikami badań

- 5) Socjologowie powinni być świadomi, że w toku badania wchodzi w relacje z różnymi osobami i grupami społecznymi oraz że stosunki te mają wymiar etyczny.
- 6) Socjologowie powinni być świadomi, że – w granicach swej wiedzy i możliwości wpływu - odpowiadają za sposób ewentualnego wykorzystania zebranych przez nich danych oraz za skutki rozpowszechniania wyników swoich badań. Od odpowiedzialności tej nie uwalnia socjologów fakt, że wywiązanie się z tego obowiązku może być w niektórych przypadkach trudne, szczególnie w sytuacji konfliktu społecznego, konkurencyjnych interesów społecznych lub nieprzewidzianego niewłaściwego wykorzystania badań i ich wyników przez strony trzecie.
- 7) Socjologowie mają obowiązek zapewnić, by prowadzone badania nie miały negatywnego wpływu na stan fizyczny, społeczny i psychiczny ich uczestników. Powinni dążyć do ochrony praw badanych, ich interesów, wrażliwości i prywatności, nawet, jeśli wyważenie sprzecznych interesów może okazać się trudne.
- 8) W relacjach z badanymi socjologowie powinni postępować uczciwie, w sposób bezstronny, odpowiedzialny i wzbudzający zaufanie.
- 9) Udział w badaniach socjologicznych powinien opierać się na dobrowolnej i świadomej zgodzie badanych. Socjolog ma obowiązek wyjaśnienia, w słowach zrozumiałych dla badanych, czego dotyczy badanie, kto je prowadzi oraz w jaki sposób zostaną upowszechnione oraz wykorzystane jego wyniki. Badani powinni zostać poinformowani o przysługującym im prawie do odmowy udziału w badaniu oraz prawie do odstąpienia od udziału w badaniu na każdym jego etapie, bez podania przyczyny. Odrębną i wyraźną zgodę należy uzyskać na wykorzystanie urządzeń rejestrujących dźwięk i obraz. Ankieter powinien poinformować badanego o jego prawach wynikających z przepisów o ochronie danych osobowych oraz, w razie potrzeby, z przepisów prawa autorskiego.

- 10) Badanym należy zagwarantować najwyższy możliwy stopień anonimowości i poufności. Socjologowie powinni dbać o to, by nie udzielać gwarancji poufności, których nie mogą dotrzymać.
- 11) W przypadku, gdy prawdopodobne jest, że z danych badawczych będą korzystać również inni badacze, należy poinformować o tym badanych oraz uzyskać ich zgodę na to. Przy sporządzaniu notatek, filmowaniu lub nagrywaniu dla celów badawczych, socjologowie powinni wyjaśnić badanym cel sporządzania notatek, filmowania lub nagrywania oraz, w możliwie jak najdokładniejszy sposób określić, do czyjej wiadomości takie materiały trafią.
- 12) Ankieterzy powinni wyjaśnić czy, a jeżeli tak, to w jakim zakresie badani mogą mieć wgląd w wywiady oraz notatki z obserwacji, a także zmieniać ich treść, wycofać stwierdzenia, wprowadzić dodatkowe informacje oraz dodawać komentarze lub interpretacje.
- 13) Na socjologach ciąży obowiązek ustalenia, jakie skutki może nieść ze sobą wykonywana przez nich praca. O ile jest to możliwe, powinni starać się przewidzieć i zabezpieczyć uczestników badania przed konsekwencjami dla nich szkodliwymi. Z powyższego obowiązku nie zwalnia zgoda udzielona przez uczestników badania.
- 14) Socjologowie powinni sprawdzić, czy badanie nie będzie dolegliwe dla badanych i postarać się, jeżeli jest to konieczne, znaleźć sposoby na zminimalizowanie lub złagodzenie dolegliwości, jakich mogą w związku z tym doznawać badani. Należy pamiętać, że podjęte w ramach badań decyzje mogą mieć wpływ na funkcjonowanie jednostek w grupie, nawet jeżeli poszczególnych badanych chronią zasady poufności i anonimowości.
- 15) Ze szczególną uwagą należy odnieść się do sytuacji badania osób starszych, niepełnosprawnych, chorych fizycznie i psychicznie. Badacze powinni uwzględniać złożone uwarunkowania prawne i etyczne sytuacji, w których uzyskanie w pełni świadomej zgody jest trudne. W niektórych przypadkach, niezbędny może okazać się udział pośrednika. W takich sytuacjach należy szczególnie uważać, by nie naruszać przestrzeni osobistej osoby, której dane dotyczą, ani nie zakłócać relacji między taką osobą a pośrednikiem. Jeżeli można domniemywać, że osoba, na temat której zbierane są dane sprzeciwi się podaniu niektórych rodzajów informacji, nie należy starać się ich pozyskać od pośrednika.
- 16) Szczególnej staranności wymagają badania z udziałem dzieci. Oprócz zgody rodziców lub opiekunów prawnych należy również starać się uzyskać zgodę dziecka. Badacze powinni wykorzystać swoje umiejętności tak, by podawane informacje pozostawały dla dziecka zrozumiałe, oraz samemu osądzić, czy dziecko jest w stanie zrozumieć zadawane mu pytania. Jeżeli jest to wskazane, należy zasięgnąć porady specjalisty.

Badania niejawne

- 17) Badania niejawne stwarzają istotne problemy natury etycznej i prawnej, niemniej, w niektórych przypadkach, zastosowanie tej formy badań może być uzasadnione. Na przykład wówczas, gdy można przypuszczać, iż uczestnicy, wiedząc, że są badani, zmieniają swoje zachowanie. Badacze mogą również napotykać trudności w dostępie do określonych sfer życia społecznego, które, ze względu na silne lub utajnione interesy, pozostają dla socjologów zamknięte. Metody badań niejawnych pozostają w sprzeczności z zasadami świadomej zgody i mogą naruszać prywatność badanych. Do obserwacji uczestniczącej i nieuczestniczącej w sferze niepublicznej bez wiedzy badanych, oraz do podejmowania badań eksperymentalnych z ukryciem przed badanymi ich prawdziwego celu naukowego, należy uciekać się wyłącznie wtedy, gdy inne metody nie wystarczają do pozyskania podstawowych danych.
- 18) W tego typu badaniach należy chronić anonimowość uczestników. Jeżeli świadoma zgoda nie została uzyskana przed badaniem, należy starać się o jej uzyskanie po jego przeprowadzeniu, starając się przy tym zminimalizować ewentualne koszty, jakie ponieśli badani w związku z tym, że byli przedmiotem badania.

Anonimowość, prywatność, poufność

- 19) Należy bezwzględnie przestrzegać zasady anonimowości, szanować prywatność uczestników procesu badawczego oraz zachować poufność ich danych osobowych. Może się okazać, że w niektórych przypadkach trzeba będzie rozważyć zasadność i stosowność gromadzenia określonych danych wrażliwych.
- 20) O ile jest to możliwe, badacze powinni przewidzieć ryzyko naruszenia poufności i anonimowości danych badawczych. Tożsamość badanych oraz nagrania z badań powinny być objęte obowiązkiem poufności, bez względu na to, czy gwarancja jej dochowania została wyrażona w sposób wyraźny.
- 21) Należy podjąć stosowne kroki gwarantujące bezpieczne przechowywanie danych badawczych. O ile jest to możliwe, należy zastosować techniki ochrony anonimowości, takie jak: usuwanie identyfikatorów, użycie pseudonimów oraz inne środki techniczne zacierające związek między danymi a identyfikowalnymi na ich podstawie osobami. Socjologowie powinni dopilnować, by dane nie zostały opublikowane lub ujawnione w formie umożliwiającej faktyczną lub potencjalną identyfikację badanych bez uzyskania ich uprzedniej pisemnej zgody.
- 22) W przypadku organizacji publicznych, organów administracji, urzędników lub agencji, wzmocnienie gwarancji prywatności lub poufności jest mniej istotne niż w przypadku jednostek lub małych grup. Niemniej, jeżeli takich gwarancji udzielono, należy je uszanować, chyba, że za odstępniem od nich przemawia oczywisty i istotny interes publiczny.

- 23) Prowadzenie badań przez Internet wymaga od socjologów szczególnej staranności. Wśród problemów pojawiających się przy badaniach internetowych można wymienić: uzyskiwanie świadomej zgody, negocjowanie umów dostępu, ocena granic między tym co publiczne a tym co prywatne czy też zapewnienie bezpieczeństwa transmisji danych. Prowadzący badania w sieci powinni zapoznać się z treścią bieżących dyskusji na temat etyki w badaniach internetowych i wykazać szczególną ostrożność w formułowaniu sądów mogących wpływać na dobrostan osób badanych w sieci.

Relacje ze sponsorami i podmiotami finansującymi badania

- 24) Sponsora, podmiot finansujący oraz socjologa łączy wspólny interes tak długo, jak długo celem dociekań socjologicznych pozostaje rozwój wiedzy. Relacje między wszystkimi trzema stronami najlepiej ułożą się wówczas, gdy będzie im przyświecać dążenie do osiągnięcia najwyższych standardów zawodowych. Socjologowie powinni starać się o to, aby sponsorzy i podmioty finansujące zaakceptowały, że socjologów, oprócz zobowiązań wobec nich, wiążą również obowiązki wobec ogółu społeczeństwa, badanych, współpracowników oraz społeczności socjologicznej.
- 25) Socjologowie powinni z wyprzedzeniem ustalić wzajemne zobowiązania podmiotów finansujących oraz badaczy, najlepiej w formie umowy na piśmie. W miarę potrzeby, powinni odesłać sponsorów lub podmioty finansujące do Kodeksu. Socjologowie nie powinni składać obietnic oraz akceptować warunków naruszających ich etykę zawodową lub zobowiązania badawcze.
- 26) Jeżeli część lub wszystkie osoby włączone w badanie występują również w roli sponsora lub podmiotu finansującego, należy przedstawić im konflikt ról i interesów, jaki się może pojawić.
- 27) Socjologowie powinni pamiętać o swoich zobowiązaniach wobec sponsorów, bez względu na to, czy wynikają z umowy czy z nieformalnych ustaleń. Powinni podać prawdziwe i szczerze informacje na temat swoich kwalifikacji i ekspertyzy, ograniczeń, mocnych i słabych stron poszczególnych metod analizy oraz źródeł danych, a także uwzględnić konieczność zachowania dyskrecji w stosunku do informacji poufnych uzyskanych od sponsorów.
- 28) Socjologowie często otrzymują od podmiotu finansującego informacje, które, zgodnie z uzasadnionym życzeniem tego ostatniego, powinny być objęte obowiązkiem poufności. Takim obowiązkiem nie powinny być objęte metody i procedury użyte do wytworzenia danych opublikowanych.
- 29) Przy negocjowaniu warunków umowy sponsorskiej, socjologowie powinni pamiętać o wymogach prawnych dotyczących własności i prawa dostępu do danych.
- 30) Socjologowie nie powinni przyjmować warunków umownych, które uzależnione są od określonego wyniku lub rezultatów proponowanych badań. Konflikt zobowiązań może pojawić się również wówczas, gdy podmiot finansujący domaga się użycia określonej metody badawczej.

- 31) Przed podpisaniem umowy socjolog powinien uściślić, w jakim zakresie będzie mógł ujawniać informacje o źródłach finansowania, personelu, założeniach i celach projektu. Powinien również uściślić swoje prawo do publikowania i rozpowszechniania wyników przeprowadzonych badań. Socjologowie mają obowiązek pełnego wyjaśnienia sponsorom skutków wyboru między alternatywnymi metodami badawczymi.
- 32) Choć w niektórych kontekstach źródła finansowania lub umowy sponsorskie mogą budzić kontrowersje a ujawnianie źródeł finansowania może stwarzać badaczowi problemy z dostępem do badanych lub ze współpracą przy badaniu, należy kierować się przede wszystkim zasadą maksymalnej otwartości.
- 33) Jeżeli sponsorzy i podmioty finansujące występują również, bezpośrednio lub pośrednio, w roli pośredników kontrolujących dostęp do osób badanych, badacze nie powinni zrzekać się na ich rzecz obowiązku ochrony badanych. Socjologowie powinni dbać o to, by nie zakłócić relacji między badanymi a pośrednikami, gdyż te relacje będą trwały po zakończeniu badania.

Socjolog jako nauczyciel

- 34) W pracy nauczycielskiej socjolog powinien przestrzegać zasad otwartości, krytycyzmu i szacunku wobec wszystkich perspektyw naukowych, a treść jego zajęć dydaktycznych powinna być zgodna z aktualnym stanem nauki. Jeśli treść ta byłaby niezgodna z jego wewnętrznym przeświadczeniem, to jest on obowiązany dodać własny, odrębny komentarz. W wykładach należy uwzględniać rywalizujące teorie i interpretacje faktów.
- 35) Socjolog powinien respektować i chronić prawa swoich studentów. Powinien rozwijać samodzielność myślenia studentów, ich krytycyzm oraz szanować prawo studentów do swobodnego wyrażania opinii, także w kwestiach naukowych. Powinien być życzliwym i wymagającym opiekunem młodych pracowników naukowych i dbać o ich rozwój.
- 36) Przygotowując studentów do praktycznego wykonywania zawodu, socjolog powinien kłaść nacisk na jego aspekty etyczne, akcentując naczelną wartość etyczną zawodu. Powinien wykorzystywać konkretne przykłady dla rozwijania wrażliwości etycznej przyszłych socjologów i ich umiejętności rozstrzygania kwestii etycznych towarzyszących wykonywaniu czynności zawodowych oraz pokazywać i przybliżać studentom wzorce etycznego postępowania w sprawach zawodowych.
- 37) Socjolog-nauczyciel nie powinien nadużywać wobec studentów ani stosunku zależności ani przewagi erudycyjnej. Socjolog powinien oceniać każdego studenta sprawiedliwie na podstawie jego osiągnięć oraz stosować jednakowe kryteria ocen wobec wszystkich studentów.

Zobowiązania wobec nauki i społeczeństwa

- 38) Socjologowie powinni jak najszerszej upowszechniać wyniki swoich badań, a jeśli istnieje taka potrzeba, bezpośrednio po ukończeniu własnych analiz udostępniać zebrane przez siebie dane innym badaczom, za pośrednictwem stosownych archiwów i baz danych. Socjologowie mają obowiązek przestrzegania zasady jawności warsztatu naukowego i udostępniania społeczności badaczy opisu procedur i materiałów, na których oparli swoje ustalenia.
- 39) Socjologowie powinni zabierać głos w sprawach publicznych związanych z ich kompetencją merytoryczną. W swoich wypowiedziach powinni kierować się zasadą odpowiedzialności za słowo. W szczególności, powinni dopasowywać stanowczość wygłaszanych sądów do stopnia ich uzasadnienia i rzetelnie ujawniać wszelkie wątpliwości. Nie powinni wypowiadać przypuszczeń i osobistych opinii w sposób, który sugeruje, że mają one uzasadnienie w wiedzy socjologicznej i wynikach badań społecznych.
- 40) W swoich wypowiedziach wykraczających poza obszar ich kompetencji merytorycznej socjologowie powinni unikać używania tytułów i stopni naukowych oraz oddzielać swe opinie naukowe od innych sądów, a zwłaszcza od ocen politycznych. Socjologowie powinni zachować szczególną ostrożność w wyrażaniu poglądów w bieżących sprawach politycznych, gdyż wpływ własnych preferencji społecznych na wygłaszane opinie może być silny.
- 41) Socjologowie powinni przeciwstawiać się wszelkim ograniczeniom swobody publikacji lub upowszechniania wyników badań społecznych. Badacze powinni mieć świadomość niebezpieczeństw wynikających ze zniekształceń, uproszczeń i manipulacji, jakim wyniki badań mogą podlegać w procesie upowszechniania przez osoby trzecie lub media. W takiej sytuacji badacze powinni podejmować działania mające na celu sprostowanie nieporozumień i zniekształceń wynikających z niewłaściwego użycia wyników ich pracy.
- 42) Socjologowie powinni publicznie uznawać wkład pracy wszystkich osób, które współuczestniczyły w ich badaniach i w przygotowaniu ich publikacji. Uznanie autorstwa, kolejność autorów, a także uznanie mniejszego lub większego wkładu pracy bez przypisywania autorstwa muszą rzetelnie odzwierciedlać udział wszystkich głównych uczestników badania i procesu powstawania publikacji.
- 43) Dane i materiały wzięte z publikowanej lub niepublikowanej pracy napisanej przez inną osobę, w tym także wzięte z Internetu, muszą być wyraźnie zaznaczone i przypisane jej autorowi, przy czym dane i materiały pochodzące z pracy niepublikowanej mogą być wykorzystane tylko po uzyskaniu zgody autora.

- 44) Socjologowie uczestnicząc w życiu publicznym nie powinni czynić niewłaściwego użytku ze swej wiedzy i umiejętności. Powinni ponadto powstrzymać się od udziału w takich inicjatywach publicznych, które mogą zostać uznane za tendencyjne lub niezgodne z zasadami rzetelności naukowej.
- 45) Socjologowie powinni przeciwdziałać antyspołecznemu wykorzystywaniu osiągnięć naukowych i używaniu ich przeciw człowiekowi. Gdy stwierdzą takie próby powinni ostrzegać decydentów o możliwych następstwach takich prób, odmawiać współpracy, informować i mobilizować przeciwko takim próbom opinię publiczną, w szczególności - opinię środowisk naukowych.
- 46) Socjologowie powinni dbać o dobro i wizerunek społeczny swej dyscypliny. Powinni unikać wszelkich działań, które mogłyby nieść ze sobą negatywne skutki dla kolejnych pokoleń socjologów bądź obniżać renomę socjologii jako dyscypliny naukowej.

Niniejszy Kodeks jest oparty na Statement of Ethical Practice for the British Sociological Association; Code of Ethics and Policies and Procedures of the American Sociological Association Committee on Professional Ethics; Code of Ethics ISA, Kodeksie Europejskiego Stowarzyszenia Badaczy Opinii i Rynku (ESOMAR); na opracowanym przez Komitet Etyki w Nauce PAN kodeksie etycznym uczonego zatytułowanym „Dobre obyczaje w nauce. Zbiór zasad i wytycznych”, na postulatach etycznych Stanisława Ossowskiego oraz na Kodeksie Deontologicznym Associazione Italiana di Sociologia.